

HƏSƏN BAYRAMOV
Pedaqoji elmlər doktoru

"FİRUDİN BƏY KÖÇƏRLİ: ÜMMƏTDƏN MİLLƏTƏ DOĞRU"

(Elmi-pedaqoji fikrimizin klassiki haqqında ciddi əsər)

Düzünü deyim ki, Pərixanım Mikayıl qızını peşəkar arxiv işçisi kimi tanısam da tədqiqatçılıq məharətinə o qədər də bələd deyildim. Onun "Firidun bəy Köçərli: ümmətdən millətə doğru" əsərini oxuyandan sonra onunla elmi-publisistik təmasda gecikdiyimi etiraf edərək, həmin əsər haqqında bəzi fikirlərimi, xüsusilə böyük ədibin pedaqoji-maarifçi baxışlarına dair araşdırmalarına münasibət bildirməyi vacib hesab etdim.

Azərbaycan mədəniyyətinin görkəmli şəxsiyyətlərindən hesab edilən Firidun bəy Köçərlinin tədqiqatı ilə bir çox alimlərimiz məşğul olmuş və onun yaradıcılığından bəhrələnmişlər. Son illər isə Firidun bəy Köçərlinin tədqiqatı ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Siyasi Sənədlər Arxivinin aparıcı məsləhətçisi, Elmi Kitabxana şöbəsinin müdiri Pərixanım Mikayıl qızı Muradova məşğul olmuş, kitabxananın materialları əsasında "Ümmətdən-millətə doğru" (və yaxud "Ümmətdən-millətə keçid") əsərini ərsəyə gətirmişdi. P.Mikayılqızı bu əsərinde maarifpərvər ədibin yaradıcılıq fəaliyyətinin bir çox məqamlarını üzə çıxarmağa çalışmışdır. Firidun bəyin öz sözlərinə istinad edən müəllif sözsüz ki, F.B.Köçərlinin milləti üçün arzusunda olduğu azadlığa qovuşmanın, millətini millət kimi görmək arzusunun, yəni artıq ümmətdən millətə keçid zamanının yetişdiyini göstərmək istəyib.

Yeri gəlmişkən, onu da deyim ki, əsərdə F.Köçərli bir çox aspektdən araşdırılmış, amma araşdırılan hər bir problem digəri ilə elmi tamamlayıcı-uzlaşıcı maliyyəti ilə seçilir. Burada qeyd etmək lazımdır ki, o, elmi ümumiləşmələr, yanaşmalar, müqayisəli ədəb-tarixi hökm-ləri ilə bir daha böyük ədibi görkəmli maarifçi, ədəbiy-

yatşınas, folklorçu, tərcüməçi, pedaqoq-müəllim, Azərbaycanca ictimai-humanitar fikrin tarixi təşəkkülünə mühüm töhvələr verən, tanınmış ziyalı kimi yeni tədqiqatçı prizmasından təqdim edə bilmiş, son nəticədə Köçərlişünaslığa dəyərli töhvə vermişdir. Firidun bəy Köçərlinin ana dilinin saflığı uğrunda mübarizəsi rusdilli mətbuatla əməkdaşlığı, onun publisistikasındakı milli dəyərlərin təşviqi böyük ədibin pedaqoji-maarifçi fəaliyyəti və baxışları, Azərbaycan mədəniyyəti tarixindəki rolu, Köçərli yaradıcılığında qadına ailədə və cəmiyyətdə münasibəti, xüsusilə uşaq ədəbiyyatı sahəsində fikirləri, folklor araşdırmaları Pərixanımın qələmində tamamilə yeni rəkursdan təqdim edilir. Bircə faktı deyim ki, əsəri hazırlayarkən 300-dən çox qəzet, jurnal, foto materiallardan, kitablardan, elektron informasiya mənbələrindən istifadə olunması onun çox zəngin ədəbi-publisistik arsala istinad etməklə, orijinal bir əsər ortaya qoyduğunu göstərir.

Hələ bundan əvvəl, 2013-cü ildə F.Köçərlinin 500 səhifəlik, "Əsərləri"ni yenidən transliterasiya edərək latın qrafikası ilə çap etdirməsi, ona olan ziyalı sevgisindən xəbər verməklə, bu əsərin də ərsəyə gəlməsinə yəqin ki, təkan vermişdir.

O, böyük ədibin publisistikasını incəliyə bələ qənaətə gəlir ki, ölkənin inkişafı təhsildən, onun əsası isə müəllimindən asılı idi. Göstərirdi ki, müəllim uşağa təhsil verməklə yanaşı, həm də ona mədəni rəftarı, ziyalıcısına hərəkət etməyi, etik-estetik davranış qaydalarını təlgin edirdi. Xüsusilə qadın təhsilinə xüsusi diqqət yetirərək qadın azadlığı məsələlərinə əsərlərində geniş yer vermişdir.

Hətta o həyat yoldaşı Badisəbə xanımınla fərdi məşğul olaraq, ona yazıb-oxumağı öyrətmiş, maarif təşkilatçısı kimi yetişməsində müstəsna rolu oynamışdır. Təsadüfi deyil ki, bu ziyalı xanım sonralar Qazaxda "Yetim və qaçqın uşaqlar evi" açdırmış, uzun müddət Şəkiddə "Uşaq evinin" müdiri olmuşdur. O, "Azərbaycan ədəbiyyatı" əsərində qadın şairlər haqqında materialları toplamış və nəşr etdirmişdir. "onun Azərbaycan tatarlarının ədəbiyyatı", "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı" nəhayət "Azərbaycan ədəbiyyatı" əsərlərini yazmaqda milli şuurun, milli kimliyin, son nəticədə milli təşəbbüsün tarixi təşəkkülündə müstəsna xidmətlər göstərmişdir.

Firidun bəyin milli-maarifçi baxışlarında uşaq ədəbiyyatı məsələləri, gənc nəslin təlim-tərbiyəsi xüsusi yer tutur. Qəza məktəblərindən, dini və xalq-kənd məktəblərindən get-gedə şaxələnməkdə olan yeni tipli təhsil müəssisələrində nəhayət, "usuli-cədid" məktəblərində tətbiq edilən yeni təhsil quruculuğu, eləcə də uşaqlar haqqında yazıb-yaradan ziyalıların əsərlərinə, onların şərhələrinə məxsusi diqqət yetirməklə əsərdə görkəmli uşaq jurnallarına, oradakı materillərə Firidun bəyin böyük əhəmiyyət verməsini qeyd etməklə, həm də ana dilli mətbuat uğrunda mübarizə ilə milli maarifçiliyimizi yeni zirvəyə qaldırmasını yeni elmi üslubda araşdırmışdır. Görkəmli maarifçi Əlisgəndər Cəfərzadənin "Dəbistan" adlı uşaq jurnalını nəşr etdirməsindən bəhs edən görkəmli maarifçi Nəriman Nərimanov 1906-cı ildə "İrşad" qəzetində yazırdı: "Bu vaxtdək kasıbçılıqdan uşaqlarımız zərərli, əqidəni pozan kitabların əlində nələc qalmışlar. "Dəbistan" isə bu dövr kitablarının aradan götürülməyinə səbəb olub, ondan zəmanəmizə lazım olan məlumatlar verməyi gözləyirik".

Firidun bəy Köçərlinin böyüyüb boya-başa çatdığı ailəsində öyrəndiyi ərəb, fars, türk dilləri, sonradan isə rus dilinə mükəmməl yiyələnməyi onun gələcəkdə bu dillərdə savadının təkmilləşməsinə səbəb oldu.

F.Köçərli dövrünün bir çox ziyalılarından fərqli olaraq İslamın heç də insan əxlaqında mənfi rol oynaması fikri ilə razılaşmayırdı. Bu bərdə olan söhbətlərdə o, həmişə İslam dininin müdafiəsinə qalxaraq sübut etməyə çalışırdı ki, şəxsiyyətin formalaşmasında xarici mühitin və ailədə tərbiyənin rolu əsasdır. Köçərli yazırdı: "Tərbiyə amillərinin ən mühümlərindən birisi də ailə tərbiyəsidir, ailədə, ailə arasında uşaq öz bilik və xəsaili-mənəviyyəsinin əsasını alır. Burada onun qəlbinə bəyənilmiş xasiyyətlərin, yaxud qəbahərlərin toxumları saçılır, ailədə hökmfərma olan mənəvi məfkurələr (ideya) yavaş-yavaş onun qəlbinə yer edir. Uşaq bilaixtiyar hökmfərma olan mənəviyyətə alışır və ailədəki saf qəlbinə ailənin mənəviyyəti əks salır".

Göründüyü kimi o dövr ədəbi-maarifçi mühit yeni milli oyanışa təkan verməklə milli kimlik uğrunda mübarizəni cəmiyyətdə ictimai humanitar axın halına gətirmişdir.

tirmişdir.

F.Köçərli hələ XIX əsrin 90-cı illərində məsləhət görürdü ki, "təfəkkür sahibi olan yazıçılar" yeniyetmələr üçün "onların öz həyatını əks etdirən roman və povestlər yazsınlar" və belə əsərlərin qəhrəmanları mütləq öz gözəl, yeni əxlaqi keyfiyyətləri, işıqlı fikirləri, işləri, arzuları "köhnə əqidəli müsəlmanlardan seçilən" yeniyetmələr olsun. O dövr ədəbi proses üçün nümunə olası bu fikirləri ancaq alqışlamaq olar!

Bu dövr ziyalıların ərəsəyə gətirdikləri "Dəbistan", "Məktəb" və "Rəhbər" jurnallarında nəşr edilən məqalələr, orada verilən maarifçi fikirlər böyük ədəbin daim diqqətində olmuş, bu jurnalları daim izləmişdir.

Bütün bunlarla bərabər böyük ədibə qədər uşaq ədəbiyyatı haqqında bir sıra elmi-nəzəri materillər yazılsa da, bu sahədə sistemli tədqiqatın ona məxsus olması həm uşaq ədiblərini, maarifçiləri istiqamətləndirmək baxımından, həm də tədqiqatçı olaraq Firidun bəyin ədəbi-maarifçi fikrimizin əsas yönləndirici olaraq tarixi missiyasını müasir ədəbi-tarixi prosesə çatdırır.

Bu baxımdan haqqında bəhs etdiyimiz əsər görkəmli maarif fədaisini daha geniş anlamda müasir ədəbi-maarifçi mühitə təqdimat baxımından da ciddi əhəmiyyətə malikdir.

Böyük ədəbin çoxcəhətli maarifçi-ədəbi araşdırmalarını sistemləşdirməklə Köçərlişünaslığa yeni töhfə verən Pərixanım Mikayıl qızının "F.B.Köçərli: Ummətdən-millətə doğru" əsəri həm də müasir ədəbiyyatşünaslığa layiqli töhfə kimi dəyərləndirilə bilər.

Kitabda yüksək elmi-nəzəri məzmunu ilə seçilən ön sözdə filologiya elmlər doktoru professor Şamil Vəliyev yazır: "Müasir çağdaş dövrümüzün ziyalıları, ədəbiyyatçı və tənqidçilər demək olar ki, Firidun bəy Köçərli yaradıcılığında bəhrələnmiş, ona istinad etmişlər. Neçə-neçə ədəbiyyatşünaslarımız və digər peşə sahibləri F.b.Köçərlinin yaradıcılığına yaxşı bələddirlər. K.Talıbzadə, M.Dadaşzadə, M.C.Paşayev, M.İbrahimov, H.Araslı, Ş.Qurbanov, B.Nəbiyev və onlarla alimlərimiz Firidun bəy Köçərlinin yaradıcılığına müraciət etmiş, tədqiqat aparmış və gözəl əsərlər meydana çıxarmışlar.

Haqqında bəhs etdiyimiz "Ümmətdən-millətə doğru" əsəri də həmin alimlərin əsərləri əsasında meydana gəlmişdi. Müəllif F.Köçərlinin yaradıcılığına həsr edilmiş "Ümmətdən-millətə doğru" əsərində klassik ədəbiyyatımızın dəyərli nümayəndələrindən, dövrün ictimai-siyasi hadisələrindən, savadsızlığın ləğv edilməsi uğrunda ziyalılarımızın apardığı mübarizədən, cəmiyyətdə qadın hüquqsuzluğunun aradan qaldırılmasından, dini fanatizmin başımıza gətirdiyi bəlalardan, ölkəmizdə milli ruhun oyanması və digər məsələlərdən çox geniş məlumat verilir ki, bu da gələcəkdə Köçərlinin tədqiqatı ilə məşğul olmaq istəyən tədqiqatçılar üçün dəyərli mənbədir".